

OBRIR ELS POSSIBLES

Els reptes de una política cultural avui

Marina Garcés

Quan la cultura s'ha convertit en l'instrument principal del capitalisme avançat, té sentit plantejar novament la necessitat d'una política cultural? En aquestes línies argumento que sí: més enllà de la gestió cultural, pública o privada, que administra béns i productes considerats culturals, és necessari plantejar una vertadera relació entre política i cultura. Això significa, al meu entendre, fer possible l'expressió autònoma a través de la qual una societat pot pensar-se a sí mateixa. La cultura no és un producte per vendre ni un patrimoni per defensar. És una activitat viva, plural i conflictiva amb la qual homes i dones donem sentit al món que compartim i ens impliquem en ell. Per això una política cultural avui només pot apuntar cap a la necessitat de "desapropiar la cultura", per fer possible una altra experiència del nosaltres. Aquest és avui el desafiament. Atrevir-se a assumir-lo passarà, necessàriament, per anar més enllà de tres llocs comuns que codifiquen l'àmbit cultural: 1) més enllà de la tirania de la visibilitat, 2) més enllà de la trampa de l'activitat i 3) més enllà de la idea mateixa de cultura.

La cultura-instrument

No té sentit lamentar-se, avui, del fet que la cultura és o hagi estat instrumentalitzada per les forces polítiques i mercantils. Ella mateixa, la cultura, celebra amb goig la seva condició d'instrument. Enlloc de ser una amenaça per l'ordre social o el tresor privilegiat d'uns quants, la cultura pot mostrar-se avui dia sense avergonyir-se davant del conjunt de la societat perquè serveix per tot i per a tothom. Crea llocs de treball, augmenta els índexs del PIB, ofereix diversió i entreteniment per a tots els gustos i per a totes les capes socials, cohesiona el país i el fa competitiu en el mercat global. La cultura, per tant, és una activitat d'alt valor afegit que serveix tant a l'economia com a l'enginyeria social: ofereix competitivitat i cohesió social al mateix temps. A l'àmbit cultural, cadascú troba el seu lloc per participar d'allò social, a través del consum de productes, de temps i d'esdeveniments, i pot fer-ho sense entrar en conflicte amb tota la resta.

Per això podem dir que la cultura és avui l'instrument que ofereix una experiència despolititzada de la llibertat i de la participació. Els dos principis de la política democràtica són experimentats avui de manera no política des de l'àmbit

cultural. La llibertat se'ns ofereix com a llibertat d'elecció de gustos, estils i representacions del món que coexisteixen amb indiferència, de manera simplement juxtaposada. I la participació consisteix a assistir, ser convocat o haver consumit aquelles propostes que se'ns ofereixen, amb més o menys èxit. Així ho diu la crítica quan una proposta ha funcionat: "èxit de participació". Però participar, en aquest sentit, no és implicar-se. Participar, com en el cas de l'exercici del vot, és ser comptat sense comptar per ningú. És ser convocat sense poder convocar. Encara que l'àmbit cultural ja no sigui avui dia ni passiu ni homogeneïtzador, com ho era a la societat de masses, segueix sent un camp de possibles tancat. Té infinites opcions, però les regles de joc estan clarament establertes. Hi ha lloc per tots, però cadascú hi té el seu lloc. Una experiència despolititzada de la llibertat i de la participació és aquella en què les opcions no posicionen i les representacions del món no es discuteixen, sinó que es consumeixen. No hi ha posicions sinó segments de mercat i perfils de públic. Les idees, els noms i les referències floten en un continu en què tot pot ser igualment consumit i integrat.

El problema, per al propi àmbit cultural, és que aquesta dinàmica funciona però no és creïble. És el mateix que passa amb el sistema de partits. Segueix funcionant però ningú no creu en ell. Així com votem un partit o un altre, o ens quedem a casa sense anar a votar, de la mateixa manera anem al cine o al teatre, fins i tot ens emocionem o ens desvivim per una proposta musical determinada. Tenim els nostres autors preferits, cursem un màster darrera un altre, ens apuntem a cicles de conferències, estem al dia de les últimes novetats, editem els nostres propis vídeos, les nostres pròpies revistes... No parem. Però no ens hi va res. No està passant res, no ens estem jugant res. Per què? Per què tanta activitat en la que no passa res?

Als anys 50 del segle passat, ja s'analitzava com l'àmbit de la cultura espectacularitza i entreté¹, com crea una esfera separada que aïlla els conflictes de la seva realitat social, de la vida concreta. Des d'aleshores, els mecanismes s'han sofisticat molt. Però no només això: també ha canviat l'horitzó polític i ideològic sobre el qual es desenvolupen. El món global és en si mateix aquest camp de possibles en el qual estem condemnats a escollir sense poder plantejar cap alternativa decisiva. El món és com és, però cadascú pot dissenyar-hi la seva pròpia vida. Aquesta és la cultura que les democràcies capitalistes ofereixen al món. La mateixa idea de llibertat i de participació despolititzades que identificàvem com a pròpies de l'esfera cultural. La mateixa obvietat presentada sota la forma d'aventura personal. Per això la cultura és

¹ Les dues anàlisis més decisives són, evidentment, *La societat de l'espectacle*, de Guy Debord, i l'assaig "La indústria cultural", a *Dialèctica de la Il·lustració*, d'Adorno i Horkheimer.

avui l' instrument perfecte d'aquest capitalisme avançat. Per això mateix el que ofereix, tant els seus valors com els seus productes més concrets, són cada vegada menys creïbles, més obvis, més retòrics.

Desapropiar la cultura

Hi ha un rumor que buscar altres coses, que intenta parlar d'una altra manera, que murmura altres llenguatges. És el so d'una veu que no vol participar sinó implicar-se en el que viu, en el que crea, en el que sap, en el que desitja. Per a aquesta veu, anònima i plural, la cultura no és un instrument sinó una necessitat. Per a aquesta veu, no es tracta d'instrumentalitzar la cultura, sinó d'usar-la. La cultura no és un producte o un patrimoni. És l'activitat significativa d'una societat capaç de pensar-se a si mateixa. En això sí que podem creure-hi: en la possibilitat oberta de pensar-nos amb els altres. Com donar-nos aquesta possibilitat? Aquesta és la pregunta amb la qual política i cultura tornen a trobar-se. I es troben, no per neutralitzar-se, sinó per redefinir, simultàniament, els llocs del que és polític i el que és cultural. On ens estem pensant i fent avui com a societat? Com prendre aquest desafiament, aquest pensament viu i conflictiu a les nostres mans? I com fer-ho sense posar-nos al marge sinó fent-ne un problema comú?

Més enllà de la gestió cultural, pública o privada, que s'ocupa d'administrar un determinat tipus de béns, productes i el seu consum, el que ens fa falta és una vertadera política cultural que assumeixi com a pròpies aquestes preguntes. Però aquesta política cultural, perquè és de tots, no pot ser de ningú, ni tan sols dels poder públics. El desafiament d'aquesta política cultural és el de *desapropiar*² la cultura per a fer possible una altra experiència del nosaltres.

Desapropiar la cultura no significa posar-la fora del sistema econòmic ni molt menys defensar una idea purista de cultura, un idealisme oposat a qualsevol tipus de materialitat. Tot al contrari: desapropiar la cultura significa arrencar-la dels seus "llocs propis", que l'aïllen, la codifiquen i la despolitzen, per implicar-la de ple a la realitat en la qual està inscrita. Per una banda, es tracta de desapropiar-la del sistema de marques que la patenten, que la identifiquen i que li assignen un valor que li és aliè. Són marques corporatives, però també autors-marca i països, nacions o ciutats-marca. Per una altra banda, es tracta també d'arrencar-la d'una determinada distribució de

² Michel de Certeau ja proposava la "desapropiació de la cultura" el 1980 (veure *La cultura en plural, Nueva visión*, Buenos Aires, 1999). Actualment, és un terme que ressona amb força gràcies a les lluites que s'han obert en el món cultural contra els límits imposats per la propietat intel·lectual i les seves aplicacions restrictives. Però com veurem, el sentit que proposem, tot i que afí amb aquestes lluites, va més enllà d'una qüestió legal.

disciplines (música, teatre, literatura, educació, etc), de rols (creador, productor, crític, espectador, etc), de relacions (autor, propietari, consumidor, etc) i de llocs (escena, aula, llibreria, etc), que dibuixen el mapa que reconeixem com a àmbit cultural i que ens permet ubicar-nos-hi. No n'hi ha prou amb fer fusions, amb barrejar disciplines, amb intercanviar els rols. Ni tan sols n'hi ha prou amb activar l'espectador-consumidor-ciudadà o amb proposar noves definicions del treballador qualificat com la de "classe creativa"³.

Desapropiar la cultura és tornar a la idea de creació la seva vertadera força. Crear no és produir. És anar més enllà del que som, del que sabem, del que veiem. Crear és exposar-se. Crear és obrir els possibles. En aquest sentit, la creació depèn d'una confiança en allò comú. No és necessàriament col·lectiva, i moltes vegades depèn de reptes assumits en solitari. Però tota creació apel·la a un nosaltres no disponible però a l'hora existent. Aquest nosaltres ja no defineix un sector productiu ni un perfil de públic, ni una identitat nacional. En aquest nosaltres ja no s'hi troba cadascú sol amb les seves opcions, degudament atès per la rica i variada oferta cultural. Tampoc la suma d'aquells que ens reconeixem com a iguals en els nostres gustos o en els nostres trets ètnics o lingüístics. És un nosaltres anònim i potencial en què pot aparèixer-hi qualsevol.

Des d'aquí, la llibertat no pot ser la mera llibertat individual d'elecció entre opcions, sinó l'experiència plena de la complicitat en aquesta exposició més enllà de nosaltres mateixos. La participació adquireix aleshores la densitat de tots aquells amb qui i per qui comptem per fer-ho. No hi ha res purament estètic en la creació. És una condició política del ser humà en tant que defineix i decideix la seva vida amb altres. Una política cultural vertadera ha de contribuir a tornar-nos aquesta facultat. Per això una política cultural vertadera ha de posar en qüestió la idea mateixa que tenim de la cultura i les seves actuals formes de representació.

Desafiaments d'una política cultural

El desafiament d'una política cultural avui és, per tant, posar en qüestió la idea mateixa de cultura, tal com la posem en pràctica, la reproduïm i la legitimem a les nostres societats actuals. Donar-nos la possibilitat de pensar-nos amb els altres i de fer-ho de manera que ens hi vagi alguna cosa, passa per fer una crítica de la cultura contemporània, sense quedar-s'hi. Es tracta de desenvolupar una crítica que obri aquelles escletxes en què poder crear(-nos).

³ Segons l'exitós terme de Richard Florida a *The rise of creative class*.

Per a això, una política cultural vertadera, que no es limiti a gestionar sinó que s'exposi a implicar-se, ha de començar qüestionant les formes de representació que codifiquen i legitimen l'esfera cultural com a instrument fonamental del nou capitalisme i de les seves formes de subjectivació.

1) Més enllà de la tirania de la visibilitat. La cultura defineix, abans que res, un espai de visibilitat. Estableix quins noms propis i quines propostes hi són o compten. És a dir, determina quins són els interlocutors vàlids a través de perfils, expectatives i criteris d'avaluació que permeten accedir a la visibilitat. Tota la resta és condemnat a no existir. La visibilitat que avui compta, per tant, no només és mediàtica. És institucional. Ser artista és guanyar concursos i sol·licituds que l'acreditin a un com a tal. Ser arquitecte és guanyar concursos. Ser investigador és guanyar les convocatòries d'investigació del Ministeri o de qualsevol altra entitat que s'atribueix el rol d'atorgar aquesta condició als qui aspiren a ella. Els exemples serien innumerables i les anècdotes podrien no tenir final.

El que és important és que tot espai de visibilitat és un espai de reconeixement i de control i que el que avui entenem per cultura s'articula rígidament com a tal. Què passa amb el que no es veu? Què passa amb el que no respon als perfils predeterminats i a les seves caselles corresponents? Què fer amb el que no hi "cap", o amb el que es posa en fuga, deliberadament, respecte tota forma de representabilitat? No es tracta d'obrir, com un bon gestor, un segment més de mercat, o de donar cabuda, amb una actitud entre morbosa i caritativa, a allò alternatiu. Com dèiem, obrir els possibles no és juxtaposar diferències sinó assumir que no tot el que hi ha es veu i que no tots aquells amb qui comptem poden ser comptats. Que no podem veure-ho tot ni volem fer-ho. Que és important el saber, però encara més el que no sabem. Que renunciem al control, a la identificació, a la claredat dels perfils, dels llocs, de les geografies, dels índex de referència... I no perquè no puguem obtenir aquesta claredat, sinó perquè els límits que imposa no recullen la força de l'anonimat⁴ ni la riquesa del que passa, sinó tot al contrari: la fragmenten i l'ofeguen. Diu M-A Hernández, referint-se a l'art contemporani global: "Aquest espai-temps serà irrepresentable, conflictiu i no visible del tot"⁵. Així serà i així ens correspon reivindicar-lo, experimentar-lo, pensar-lo. Per a això serà necessari exercitar també els nostres ulls, aprendre a mirar-nos d'una altra manera. Enfront de la visió focalitzada que ha dominat la cultura occidental,

⁴ Remeto a Espai en Blanc, *La fuerza del anonimato*, Ed. Bellaterra, 2008

⁵ M-A. Hernández, "Contradictions in Time-Space: Spanish Art, Complexity and Conflict", a *The Global Art World. Audiences, Markets and Museums*, Ostfildern May 2009

i que destaca per la seva capacitat de seleccionar, aïllar, identificar i totalitzar, necessitem desenvolupar una visió perifèrica. No és una visió panoràmica o de conjunt. És la que tenen els ulls del cos, inscrits en un món que no aconsegueixen veure del tot i que necessàriament comparteixen amb altres, encara que sigui des del desacord i el conflicte.

2) Més enllà de la trampa de l'activitat. En continuïtat amb el punt anterior, la cultura no només defineix un espai de visibilitat, sinó que es proposa com un estat de permanent activitat. En els últims anys, la primacia del producte ha deixat pas a l'atenció als processos, ja siguin educatius o creatius. Però l'activitat segueix regint el sentit de tota proposta cultural. Programar, convocar, trobar-se, exposar, publicar, comunicar-se... El que és important és no parar, poder justificar una activitat permanent. De la mateixa manera que els currícula no admeten temps buits, també per a la vida cultural qualsevol període d'inactivitat és un punt en contra. L'activitat es converteix així en una trampa en què hi segueix imperant el ritme de la productivitat. Què es fa quan no s'està actiu? Què passa quan "no es fa res"? És necessari anar més enllà del dictat de l'activitat, cap a un concepte més ampli *d'acció* que inclogui la inactivitat, els temps morts, els impasses, els desviaments, els errors, el cansament, la desorientació, la necessitat de tornar a pensar-ho tot. I no només per evitar el ràpid esgotament a què està sotmesa avui qualsevol proposta cultural, creativa o acadèmica, sinó sobretot perquè a la trampa de l'activitat el que s'hi sacrifica és el temps i l'espai per a la pregunta pel sentit. Per què fer alguna cosa? Per qui? Amb quina idea? Aquestes preguntes s'escamotegen avui a l'apartat "objectius" de qualsevol projecte. Però, realment ens donem el temps i les condicions per pensar-les a fons i per travessar les crisis que obren en els nostres propòsits i en els nostres contextos? No poder fer-ho condemna la creació a un activisme sense sentit en el qual les idees no pesen gens ni deixen cap rastre. Només circulen, flotant en la insignificància, per fer viable el consum continu de projectes. Experimentar i compartir el sentit d'una idea, exposar-se al seu fracàs o atrevir-se a fer-la funcionar sense controlar les seves conseqüències, és avui una labor de resistència.

3) Més enllà de la idea de cultura. Tot això ens porta a posar en qüestió la idea mateixa de cultura i les seves formes tant de representació com de legitimació. De què pot servir-nos avui la idea de cultura? És possible donar-li un nou valor, quan com dèiem s'ha convertit en el principal instrument del nou capitalisme? Adorno i Horkheimer van sentenciar la seva crítica de la cultura amb les paraules següents: "Parlar de cultura ha estat sempre contra la cultura. El denominador comú "cultura" ja

conté virtualment la captació, la catalogació i la classificació que posen la cultura en mans de l'administració⁶. Una política cultural vertadera, fins i tot si l'administració vol formar-ne part, ha de dirigir-se contra una idea administrada i sectorialitzada de la cultura.

La cultura, com a àmbit o sector presentat en singular, no té avui cap potencial emancipador ni cap poder de transformació o de qüestionament. Però una política cultural, entesa no com una labor productiva o assistencial sinó com una tasca crítica, pot redescobrir-nos el camp de batalla que és la cultura com a dimensió de l'expressivitat social, viva i conflictiva. Apostar per aquesta política cultural no és una opció entre d'altres. És assumir una posició i totes les seves conseqüències, que de manera inevitable seran radicalment polítiques.

⁶ Adorno y Horkheimer, *Dialéctica de la Ilustración*, Ed. Trotta, p. 176